

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА**

СТЕПНИК ЗОРЯНА МИХАЙЛІВНА

УДК 94(477.4):[338.4:663.2/3] «18/19»

**РОЗВИТОК ВИНОКУРНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В ПРАВОБЕРЕЖНІЙ
УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Тернопіль – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Москалюк Микола Миколайович,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
кафедра історії України, археології та спеціальних
галузей історичних наук, професор

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, доцент
Криськов Андрій Анатолійович,
Тернопільський національний
технічний університет імені Івана Пулюя,
кафедра українознавства і філософії,
завідувач

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Донік Олександр Миколайович,
Інститут історії України НАН України,
відділ історії України XIX – початку XX ст.,
старший науковий співробітник.

Захист відбудеться «25» лютого 2019 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.04 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2, ауд. 31).

З дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті <http://tnpu.edu.ua> та у науковій бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

Автореферат розісланий «24» січня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. О. Федорів

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми визначається необхідністю всебічного й комплексного дослідження особливостей розвитку винокурної промисловості у другій половині XIX – на початку XX ст., осмислення її місця в соціально-економічному розвитку Правобережної України.

Науковий інтерес до проблем вітчизняної соціально-економічної історії визначається, з одного боку, недостатнім вивченням, або частковими дослідженнями цієї проблематики, а з іншого – тим, що саме у другій половині XIX – на початку XX ст. – у пореформений час – на українських теренах відбувалося формування ринкових відносин у промисловості, зокрема, спостерігався справжній промисловий бум у винокурінні як в плані його технічної модернізації, так і щодо обсягів виробництва готової продукції.

Сьогодні назріла гостра необхідність усвідомити, що економічний потенціал українських губерній з другої половини XIX ст. був складовою економіки Європи, свідченням чого виступали торгово-економічні зв'язки Правобережної України, завдяки чому Російська імперія стала себе називати “житницею Європи”.

Дослідження з цієї проблематики є актуальним, адже глибокий науковий аналіз становища цієї галузі може бути основою для розробки сучасної раціональної політики у спиртогорілчаній промисловості України.

Врахування історико-економічної спадщини з її досягненнями, перевагами та недоліками є вкрай необхідним для новітньої економічної думки. Тим більше, що сучасному етапу економічних реформ в Україні значною мірою притаманно чимало явищ, які мали місце у другій половині XIX – на початку XX ст., тому доцільно проаналізувати альтернативні підходи у визначенні перспектив, форм і методів промислового розвитку України в теперішніх умовах. Знання цих підходів дозволить із багатьох моделей ринкової економіки вибрати ту, яка найбільше відповідає сьогоднішнім умовам. Цьому, на наш погляд, може сприяти комплексне дослідження розвитку винокурної промисловості Правобережної України у зазначений період. Звернення до дослідження конкретних умов, у яких розвивалася винокурна промисловість, зумовлено тим, що сьогодні в українській історіографії ця проблематика недостатньо вивчена.

Актуальність обраної теми визначається нагальною потребою критично узагальнити досить складні процеси у розвитку винокурної промисловості Правобережної України під кутом зору впливу на неї нових ринкових відносин у контексті вітчизняної економічної історії, без заангажованості російської історіографії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в рамках наукового напрямку “Актуальні проблеми історії XIX – XXI ст.” (номер державної реєстрації 0116U002130) кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Мета дослідження – дослідити особливості розвитку винокурної промисловості у Правобережній Україні в умовах становлення ринкових відносин у другій половині XIX – на початку XX ст.

Для досягнення поставленої мети потрібно виконати такі **завдання**:

- з'ясувати стан наукової розробки досліджуваної теми, вивчити її джерельну базу, визначити теоретико-методологічні основи дослідження;
- охарактеризувати становище винокурної промисловості на початковому етапі переходу економіки Російської імперії до ринкових відносин;
- висвітлити особливості економічної політики Російської імперії щодо розвитку винокурної галузі, основні джерела фінансування;
- проаналізувати напрямки матеріально-технічної модернізації винокурного виробництва;
- дослідити основні шляхи забезпечення галузі сировиною;
- з'ясувати тенденції функціонування зовнішнього та внутрішнього ринків збуту продукції винокурної промисловості.

Об'єкт дослідження – соціально-економічні процеси, які відбувалися у Правобережній Україні в окреслений період.

Предмет дослідження – розвиток винокурної промисловості у Правобережній Україні в другій половині XIX – на початку XX ст.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з другої половини XIX – початок XX ст. (до 1914 р.). Нижня межа – 60-ті рр. XIX ст., час скасування кріпосного права та проведення прогресивних реформ, що дали поштовх утвердженню ринкових відносин в економіці Російської імперії, складовою частиною якої на той час була Правобережна Україна. Верхня межа – 1914 р. – початок Першої світової війни, коли у промисловості відбулася переорієнтація на військові потреби і більшість винокурних заводів зменшили, або припинили своє виробництво.

Територіальні межі дослідження визначаються межами трьох правобережних губерній України, які на той час були складовою частиною Російської імперії, а саме: Волинської, Київської та Подільської.

Методологічна основа дисертації. Дисертаційне дослідження ґрунтується на основних принципах об'єктивізму, історизму, системності, світоглядного плюралізму та діалектичного розуміння історичного процесу, неупередженого підходу до складних явищ соціально-економічного життя.

У ході дослідження використовувалися такі **методи**: аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення, проблемно-хронологічний, порівняльно-статистичний, діахронний, аналітико-типологічний, системно-структурний, ретроспективний, логічно-аналітичний, а також метод систематизації і класифікації документальних фактів, поєднання яких сприяло вивченню різних аспектів наукової проблеми.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в наступному:

уперше:

- комплексно та ґрунтовно досліджено розвиток винокурної промисловості Правобережної України в нових ринкових умовах другої половини ХІХ – початку ХХ ст.;
- проаналізовано та класифіковано джерелознавчий та історіографічний матеріал із досліджуваної проблематики, уведено до наукового вжитку значну кількість маловідомих оригінальних архівних матеріалів та документів;
- обґрунтовано конкретний вплив трансформаційних соціально-економічних процесів пореформеного періоду на розвиток винокурної галузі промисловості досліджуваного періоду;
- з'ясовано взаємозв'язок між зростанням прибутків власників винокурень і витратами населення, що споживало спиртні напої;

поглиблено:

- вивчення чинників економічного характеру, які сприяли розвитку винокурної промисловості у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.;
- дослідження особливостей розвитку винокуріння в умовах технічної модернізації підприємств;

набуло подальшого розвитку:

- аналіз змін у правових нормах Російської імперії, на підставі яких функціонували винокурні підприємства Правобережжя;
- висвітлення соціальних умов, які визначали матеріальне становище робітників винокурної галузі промисловості Правобережної України зазначеного періоду.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки й матеріали дисертаційної роботи представлені у доповідях на наукових і науково-практичних конференціях, з них у таких всеукраїнських: ІХ Всеукраїнська наукова конференція “Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації”, (м. Тернопіль, 18–22 листопада 2013 р.), Всеукраїнська наукова конференція “Україна в контексті Європейської історії” (м. Тернопіль, 25–28 березня 2014 р.); міжнародних: ІІ Міжнародна науково-практична конференція “Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів – до сьогодення)”, (м. Тернопіль, 13–15 вересня 2014 р.), ІІІ Міжнародна науково-практична конференція “21 век: фундаментальная наука и технологии” (м. Москва, 23–24 січня 2014 р.).

Публікації. Основний зміст та результати дисертаційного дослідження викладено у 9 наукових статтях, з них 5 – опубліковано у фахових виданнях України, (три з яких включені до переліку міжнародних наукометричних баз даних) та 4 – матеріали конференцій.

Структура дослідження. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків до них, списку використаних джерел (307 позицій) та 18 додатків (12 таблиць, 5 схем, 1 – текстовий матеріал). Загальний обсяг дисертації становить 282 сторінки, основний текст – 162 сторінки.

ОСНОВНИЙ З МІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначено мету і завдання, об'єкт та предмет наукового пошуку, методи дослідження, хронологічні рамки, територіальні межі, розкрито наукову новизну одержаних результатів, подано інформацію про апробацію результатів дослідження та структуру дисертації.

У першому розділі **“Історіографія, джерельна база й теоретико-методологічні основи дослідження”** систематизовано та проаналізовано основні наукові праці, у яких у різні часові періоди українські та іноземні науковці досліджували питання соціально-економічного розвитку українських губерній у складі Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. Висвітлено різні типи історичних джерел, які відображають ключові аспекти соціально-економічного розвитку Правобережної України упродовж означеного періоду та методологічні основи дисертаційного дослідження. Розкрито значення основних категорій дисертаційної роботи.

Наявну історіографію з обраної теми поділено за проблемно-хронологічним принципом на праці істориків Російської імперії, радянську та сучасну.

Характерною рисою першої групи є те, що праці представників цього періоду є цінним джерелом, насамперед, статистичного характеру, мають, здебільшого, описовий характер, у яких мало уваги приділено аналізу викладеної інформації. До таких належать роботи І. Аксакова, А. Братчикової, С. Подолинського, М. Новинського, А. Ярошевича, А. Дем'яненка, В. Гульдмана та С. Городецького. У них знаходимо відомості про загальну кількість винокурних заводів, обсяги винокуріння, використану сировину, а також факти про організацію торгівлі спиртом як у самих правобережних губерніях, так і за її межами.

Друга група представлена працями радянських дослідників. Конкретну інформацію щодо досліджуваної проблематики знаходимо у ґрунтовних монографіях П. Ляценка, О. Нестеренка, І. Гуржія, О. Парасунька, Л. Мельника, С. Струмиліна, В. Чунтулова, Б. Кругляка, В. Голобуцького, у яких здійснювався загальний огляд економічної історії України XIX ст., адже представники радянської історіографії 50–80-х років XX ст. продовжували досліджувати соціально-економічну історію України та Російської імперії. Для праць цього періоду було характерним залучення численного фактичного матеріалу для висвітлення окремих аспектів промислового розвитку. Проте, ми розуміємо, що у названих працях, поряд із відображенням радянської ідеології, міститься важливий для нашого дослідження науковий матеріал, який ще потребує спеціального висвітлення, особливо потенціал української винокурної промисловості.

Проголошення незалежності України відкрило нову сторінку історичних досліджень. Сучасні українські науковці отримали можливість безперешкодно працювати з архівними матеріалами і сміливо висловлювати свої думки, здогади та висновки. Науковці цікавляться різними аспектами соціально-економічної історії України другої половини XIX – початку XX ст. Прикладом є дослідження Т. Лазанської, Н. Темірової, О. Доніка, О. Ткаченка, В. Орлика, М. Москалюка, О. Реєнта, О. Сердюка, А. Криськова, З. Степник. Їхні дослідження характеризуються

глибоким науковим аналізом та творчим переосмисленням визначеної тематики. Тому саме сучасна українська історіографія представлена якісними науковими роботами, які розкривають різні аспекти промислового розвитку Правобережної України означеного періоду. Спробу розкрити стан винокурної галузі промисловості здійснила і автор цього автореферату.

Джерельна база дослідження складається з архівних та опублікованих документальних матеріалів, які за характером інформації можна поділити на такі основні групи: 1) неопубліковані архівні матеріали центральних та обласних державних архівів; 2) опубліковані документальні та статистичні джерела; 3) періодика XIX ст.

До дисертаційної роботи залучено 165 справ, які зберігаються у 27 фондах 4 центральних та обласних державних архівних установах України. Значну їх частину до наукового вжитку введено вперше. Системно і послідовно опрацьовано документи й матеріали Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, Державного архіву Житомирської області, Державного архіву м. Києва, Державного архіву Хмельницької області.

Особливу науково-історичну цінність становлять матеріали першої групи джерел – неопублікованих архівних матеріалів, насамперед, документи ЦДІАК України. Для написання роботи використано інформацію фонду “Канцелярія військового прокурора Київського військово-окружного суду” (ф. 315) і “Канцелярія Миколаївського військового прокурора” (ф. 356) про порушення санітарних умов на винокурному заводі й контрабандну торгівлю австрійською горілкою, а також документи та матеріали фонду 442 “Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора”. У ньому міститься інформація щодо соціально-економічного розвитку Південно-Західного краю упродовж XIX – початку XX ст. У щорічних звітах і статистичних рапортах губернаторів, зібраних та систематизованих губернськими статистичними комітетами та губернськими правліннями знаходимо важливі дані про кількість винокурних заводів в українських губерніях, за якими була можливість прослідкувати динаміку розвитку винокурної промисловості, про джерела отримання сировини для цих підприємств, обсяги виробництва спирту, акцизні податки, вартість виробленої горілчаної продукції та її реалізацію. Цей фонд містить також не менш важливі листування київського, подільського та волинського генерал-губернатора, з яких дізнаємося про роль та місце винокуріння в соціально-економічному розвитку Правобережної України в зазначений час.

У фонді 574 “Канцелярія старшого фабричного інспектора” зазначені описи винокурно-дріжджових та рафінадних заводів Київської губернії та графіки їхньої роботи. Фонд 575 “Канцелярія Київського фабричного окружного інспектора” містить інформацію щодо винокурних, дріжджових, горілчаних та лікерних заводів м. Києва, їх місцезнаходження та власників, а також технічне оснащення.

У ф. 707 “Управління Київського учбового округу” знаходиться важлива інформація стосовно кількості навчальних закладів Київської, Волинської та

Подільської губернії, які готували фахівців для роботи на підприємствах, їх структуру, склад викладачів.

Фонд 830 “Особистий фонд Терещенка” містить листи управляючого Червонським винокурним заводом В. Бадаєва, у яких йдеться про роботу цього заводу та відправку спирту споживачам, описи інших підконтрольних Терещенку винокурних заводів, правила внутрішнього розпорядку та умови праці робітників.

У фондах Держархіву Житомирської області виявлено і досліджено документи та справи “Волинського губернського управління” (ф. 67), “Канцелярії Волинського губернатора” (ф. 70), “Волинської казенної палати” (ф. 118), “Волинського губернського акцизного управління” (ф. 120), “Статистичного бюро Волинської губернської земської управи” (ф. 206), справи “Житомирського казенного очисного складу № 1” (ф. 264) та “Любарського казенного очисного складу № 2” (ф. 265). Динаміку розвитку винокурної промисловості Волинської губернії означеного періоду проаналізовано за насиченим статистичним матеріалом оглядів даної губернії та річних звітів губернатора, технологічними описами винокурних підприємств Волинської губернії, обсягами винокуріння за певні періоди та шляхами реалізації виробленої продукції, а також за щорічними звітами про діяльність казенних очисних складів.

У фондах Держархіву м. Києва (ф. 94, 163, 211, 219 і 225) дисертанткою опрацьовано статистичні матеріали про кількість учнів у навчальних закладах, яких готували для роботи на підприємствах, інформацію про умови оренди торговцями місць на Житньому базарі м. Києва, списки орендарів, дані головних та касових книг торговельних домів та товариств, дані щоденного обліку продажу спирту, горілки, коньяків, лікерів, шампанського та різних вин, що дало унікальну можливість проаналізувати асортимент проданих товарів та динаміку обсягів їх реалізації.

Усебічно осмислити стан розвитку винокурної промисловості у Подільській губернії допомагають фонди Держархіву Хмельницької області, які містять документи з характеристикою технологічного забезпечення винокурних підприємств у вказаній губернії (ф. 244), важливу інформацію про просвітницьку діяльність губернських попечительств народної тверезості щодо попередження алкоголізму серед населення губернії (ф. 125, 236), розміри оплати праці робітників винокурних заводів (ф. 233), відомості про обсяги торгівлі спиртними напоями загалом та через Волочиську митницю, зокрема (ф. 378, 388).

Важливе значення для вивчення винокурної промисловості у Правобережній Україні відіграють джерела другої групи – опубліковані документи й матеріали. Серед них щорічні огляди та пам’ятні книжки Волинської, Київської та Подільської губерній, у яких знаходяться статистичні дані з характеристикою промислового розвитку та описом фабрично-заводської винокурної галузі зазначених губерній у досліджуваній період.

До цієї групи належать законодавчі акти та постанови з “Повного зібрання законів Російської імперії” (далі – ПЗЗРІ). Саме вони є достатньо

об'єктивними опублікованими джерелами для вивчення соціально-економічної політики царизму кінця XVIII – початку XX ст. Залучення у дисертаційному дослідженні документів за значний хронологічний період – закони Другого (1825–1881 рр.) та Третього (1881–1913 рр.) зібрань ПЗЗРІ, дало можливість простежити еволюцію законотворчості уряду і виявити особливості регіональної політики щодо правобережних українських губерній, у яких винокуріння було одним із масштабних виробництв, обсяги виробництва і прибутки, від якого держава намагалась не тільки контролювати, а й спрямувати на користь казни.

Цінним джерелом отримання інформації стала також третя група джерел – періодика XIX ст., до якої відносимо видання газети “Подольские губерские ведомости”, які друкувалися у м. Кам’янці-Подільському з 1838 р. Офіційна і неофіційна частини цієї газети підсилюють джерельну базу наукових досліджень становища винокурної промисловості Поділля означеного періоду.

Отже, залучена до дисертації джерельна база є широкою, інформативною, насиченою. Вона представлена різноманітними опублікованими та неопублікованими матеріалами. Осмислення опрацьованих джерел на засадах новітньої методології дозволяє розкрити тему дослідження та досягти поставленої мети.

Окремо у цьому розділі розкрито сукупність методів, які використовувалися при написанні дисертаційної роботи. Визначено необхідність застосування міждисциплінарного підходу задля якнайкращого розкриття теми дисертаційного дослідження. Обґрунтовано актуальність використання як загальнонаукових, так і спеціально-наукових методів.

Методологічні засади включають у себе широкий спектр загальнонаукових та спеціальнонаукових методів. Дослідження виконувалося із застосуванням міждисциплінарних зв’язків. Застосовувалися сучасні методичні напрацювання різних галузей науки.

У другому розділі **“Загальна характеристика винокурної промисловості”** висвітлено становище винокурної галузі в Правобережній Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. Розкрито джерела фінансових асигнувань у винокурну промисловість зазначеного регіону. Проаналізовано особливості впливу акцизної системи оподаткування на виробництво спирту та інших алкогольних напоїв на означеній території. Визначено вплив гнучкої фіскальної політики Російської імперії на виробництво та реалізацію спиртних напоїв. Проаналізовано заходи щодо обмеження вживання алкоголю серед населення.

Висвітлено особливості трансформації дрібних поміщицьких гуралень у великі капіталістичні підприємства та роль у цих процесах економічної політики С. Вітте. З’ясовано вплив реформи 1861 р. на динаміку розвитку винокурної промисловості.

У дисертаційній роботі зазначається, що в дореформений період винокурна промисловість Правобережної України повністю контролювалася поміщиками і була тісно пов’язана із господарством маєтку. Доведено, що після реформи 1861 р. винокуріння почало розвиватись у нових умовах. Скасування

кріпацтва позбавило поміщиків-заводчиків дармової праці селян, змушувало їх перебудовувати своє господарство на ринкових засадах.

Досліджено процес перетворення гуральництва зі складової частини поміщицького маєтку у самостійну галузь ринкової промисловості. Встановлено, що значною мірою цьому сприяло положення від 4 липня 1861 р., за яким встановлювалися нові правила одержання акцизу з виробництва спирту та вводився патентний збір із заводів, що належали поміщикам. У положенні визначалася норма виходу спирту, за яку підприємець зобов'язаний був сплачувати акциз залежно від сировини і визначеної продуктивності заводу.

На основі широкого кола джерел та фактичного матеріалу прослідковано конкретні зміни, що стали реальністю в гуральництві, а саме: введення нового акцизного положення в Правобережній Україні призвело до припинення існування кількох сотень дрібних поміщицьких гуралень – тих, що за розмірами були меншими встановленої положенням межі – 540 відер місткості всіх квасильних діж. Одночасно підтверджується, що акцизне положення давало істотні переваги тим заводам, де використовувалися новітні технології.

Досліджено сировинні матеріали, які використовувалися для винокуріння заводами різних господарських регіонів у межах Київської, Волинської та Подільської губерній. Встановлено, що для виробництва горілки у зазначених губерніях використовувалася значна кількість борошна, а також солоду, картоплі та патоки. Серед сировинних матеріалів, які перероблялися винокурнями Волині на початку ХХ ст., перше місце надавалося картоплі, оскільки її застосування у винокурінні цього району постійно збільшувалося. Ячмінь, пшениця, жито, патока і дріжджі використовувалися значно менше. У Київській губернії основною сировиною для винокуріння залишалася картопля, кількість якої у виробництві щороку тільки збільшувалася, значним було використання сухого та зеленого цукру і цукрових залишків; серед різних сортів борошна найбільше вживалося просяне та кукурудзяне. Головним матеріалом для забезпечення промислового винокуріння сировиною у Подільській губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., крім картоплі, була меляса (побічний продукт цукрового виробництва). У дисертаційному дослідженні наведено значний статистичний матеріал, який підтверджує, що винокурне виробництво давало високі прибутки, які склалися з виручки за побічний продукт – барду, яка застосовувалася у якості добрива.

У дисертації аргументовано доводиться, що фіскальна політика російського царизму спрямовувалася на забезпечення ринків збуту для промислових товарів за найвищими цінами при одночасному і всебічному захисті інтересів поміщиків. Цьому підпорядковувалася також податкова, фінансова і кредитна політика царизму, яка мала ознаки протекціонізму. Наголошується, що здійснюване митне регулювання, немовби в інтересах розвитку промисловості, царський уряд перетворив у джерело поповнення казни, в засіб пограбування робітників через підвищення цін на товари широкого споживання та підтримку лише промислових магнатів, підприємців-фаворитів та іноземних інвесторів.

Розглянуто заходи уряду щодо обмеження вживання алкогольних напоїв серед населення на прикладі Подільської губернії, на території якої вони проводилися найактивніше. Встановлено, що з метою попереджень розвитку алкоголізму створювалися спеціальні соціальні служби – губернські попечительства народної тверезості, основною метою яких була організація дозвілля для жителів різних населених пунктів Поділля – створення бібліотек, чайних-читалень, книжкових складів, народних читань, хорів та оркестрів, театрів та гулянь, недільних шкіл та вечірніх класів, розповсюдження спеціальних брошур і видань, спрямованих на боротьбу зі зловживанням алкогольних напоїв. Зазначені губернські попечительства працювали через повітові комітети, які налічували 49 обов'язкових членів, а до 1911 р. їх кількість збільшилася до 55. Кошти для поповнення бібліотек у чайних-читальнях літературою, а також для оплати вечірніх курсів, виділяло Головне управління неокладних зборів і казенного продажу напитків за клопотанням губернських попечительств про народну тверезість. Наголошується, що усі ці зусилля держслужбовців мали невимушений характер, щоб залучити якнайбільшу кількість населення. Доведено, що у більшості випадків такі просвітницькі заклади у сільських поселеннях та невеликих містечках закривалися у зв'язку з весняно-літніми польовими роботами, а відновлювали свою роботу лише восени та взимку, тому бажаного ефекту досягали лише частково.

У третьому розділі **“Інфраструктура та матеріально-технічна база винокурної промисловості”** досліджено інфраструктуру винокурних заводів. Уточнено сільськогосподарське районування винокурних підприємств у межах означених українських губерній вказаного періоду. Розкрито процеси технічної модернізації підприємств винокурної промисловості, підготовки кадрів та формування суспільних класів промисловців та робітників.

Встановлено, що інфраструктура винокурних підприємств у Правобережній Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. була досить розвиненою. Потужні винокурні заводи розташовувалися поблизу найближчих залізничних станцій чи річкових пристаней, до яких бочки зі спиртом підвозились гужовим транспортом. Таким способом здійснювалося і транспортування спирту у пляшках та ящиках до казенних складів, спиртоочисних відділень та місць роздрібної торгівлі алкогольними напитками. Найбільша кількість вантажів перевозилася гужем у Волинській губернії (у 1905–1911 рр. через митні пункти – 769 тис. пуд.). Значна увага приділялася і проблемам прокладання шляхів та їх утримання у придатному стані, зокрема, для цього Волинською управою виділено 2,1 млн руб.. Значно більшою була відстань від винокурних підприємств до населених пунктів – до 100–200 верст. Доведено, що мережа новопрокладених залізничних шляхів та станцій, а також річкові переправи, сприяли швидшому перевезенню спирту та розвитку винокурної промисловості загалом.

Проаналізовано напрямки технічної модернізації винокурного виробництва. Визначено, що перехід до великого машинного виробництва відбувався в умовах концентрації. Особливо інтенсивно і швидкими темпами

процеси концентрації виробництва здійснювалися на Київщині, де продуктивність винокурень упродовж 80-х рр. XIX ст. зросла вп'ятеро. Ця губернія, а також Поділля, стали головними районами виробництва спирту. Доведено, що винокурна промисловість у Правобережній Україні була однією з перших, яка застосовувала парове оснащення. Використання у винокурній промисловості Правобережної України парових двигунів, а також постійне оновлення машинної бази на підприємствах (встановлення періодичних апаратів “Дорна”, “Кофі” і аж до безперервно діючих перегінних апаратів систем “Пістріуса” та “Савалля”) свідчить про перетворення останньої у провідну технічну галузь ринкової промисловості регіону. Ці новації вже з 70-х рр. XIX ст. найбільше застосовувалися на винокурних заводах Київської, Волинської та Подільської губерній. Серед них найпотужнішими були: Червонський № 20 винокурний завод Ф. О. Терещенка, Кмітовський, Золотієвський № 20 ректифікаційний, Шибенський № 264 та Короставський № 15 заводи у Волинській губернії; Бершадський, Немирівський, Сутиський та Чечельницький – у Подільській губернії та Червонський № 20 і Рудне-Базарський заводи Київської губернії. Встановлено, що через значну кількість підприємств цієї галузі, які й надалі використовували водяні млини та кінні приводи, технічний переворот у винокурінні так і не завершився.

У дослідженні з'ясовано, що підготовка кадрів для промислового винокуріння здійснювалася переважно через навчання у ремісничих училищах (готували фахових робітників, які могли бути управляючими винокурними підприємствами) та нижчих сільськогосподарських школах (випускники працювали на винокурнях, здебільшого, допоміжним робочим персоналом), кількість яких у Правобережній Україні була порівняно невеликою. Часто такі школи засновувались на кошти підприємств і при них, рідше – за кошти земств. Так, наприклад, за клопотанням брацлавського землеміра у с. Крищинці у 1913 р. відкрита сільськогосподарська школа у межах 1-го мирового округу. Кошти на її відкриття – 48 тис. крб., зібрали сільські товариства 5-х волостей, а ще 10 тис. крб. було асигновано Брацлавським повітовим земським зібранням.

У дисертації доведено, що процес кадрового забезпечення винокурної промисловості здійснювався шляхом реформування системи професійно-технічної освіти. Оскільки підприємства Правобережної України були переважно сировинно-переробні, тому і навчальні заклади, зокрема сільськогосподарські школи, готували спеціалістів відповідного профілю. Власники великих промислових підприємств відкривали при заводах школи для підготовки кваліфікованих працівників як свої внутрішні структури.

Досліджено джерела формування класу робітників винокурних заводів та їхнє соціально-економічне становище. Встановлено, що швидкий розвиток фабрично-заводської промисловості у пореформений час зумовив зростання рядів робітничого класу. Головним джерелом його зародження були розорені, позбавлені засобів виробництва селяни, міські й сільські ремісники та кустарі, які вже мали певний досвід роботи у промисловості.

Доведено, що соціально-економічне становище робітників на промислових підприємствах було надзвичайно важким. Тривалість робочого

дня у 1896 р. становила від 12 до 16 год. З мізерної заробітної плати вираховували численні штрафи. Приміщення багатьох заводів і фабрик не відповідали найелементарнішим санітарним вимогам: були тісні, брудні, темні, вогкі, без вентиляції. Жорстоко експлуатувалися й діти. У 1897 р. у Правобережній Україні жінки і діти становили 22 % усієї кількості робітників. У цей час серед робітників Київщини дітей налічувалося 13,6 %.

Недотримання елементарних правил охорони праці та техніки безпеки призводили до численних нещасних випадків. Упродовж 1864–1899 рр. (за неповними даними) у винокурній промисловості Правобережної України від нещасних випадків загинуло майже 3,3 тис. робітників і понад 16 тис. скалічено.

На дуже низькому рівні перебувало медичне обслуговування робітників. Антисанітарні умови житла спричинювали різні захворювання та епідемії, а закон 1866 р. “Про медичну допомогу робітникам” на фабриках і заводах підприємцями майже не виконувався.

Жорстокі умови праці призвели до того, що робітники все більш активніше ставали на боротьбу з соціальною експлуатацією шляхом організації страйків.

Досліджено процес формування класу промисловців. Встановлено, що у період промислового розвитку ринкових відносин, який відбувся у другій половині XIX ст., змінювалися шляхи, форми та інтенсивність становлення класу підприємців. На цей процес певним чином впливало і пореформене законодавство, яке стимулювало залучення до підприємництва низи. У 60-ті роки XIX ст. ліквідовано обмеження у торгово-промисловій сфері для селян і міщан. Підприємцем міг стати будь-хто, кому під силу було придбати свідоцтво на право торгівлі чи промислу.

Досліджено соціальний склад промисловців, серед яких перевагу мали поміщики (40,5 %), купці посідали другу позицію (27,8 %), після них третя група – міщани (23,3 %) і нарешті селяни (2,3 %). Невідомі склали 5 % власників, а вихідців з інтелігенції та священиків налічувалося лише 7 осіб. Отже, до підприємництва залучалися найбільш активно ті стани, які мали для цього достатні кошти. Такими станами виступали підприємливі поміщики та торговці. За національністю на Правобережжі серед промисловців домінували поляки та євреї.

Встановлено, що такі економічні чинники як швидкий розвиток ринкових відносин у правобережних українських губерніях, посилення господарських зв'язків між ними, сприяли зростанню питомої ваги купецтва, яке формувалося на базі внутрішнього ринку. У той же час швидкий розвиток винокурної промисловості Правобережної України створював сприятливі умови для переміщення у цей регіон купецтва з інших районів країни, зацікавленого можливістю одержати максимальні прибутки.

У четвертому розділі “Збут винокурної продукції” проаналізовано особливості організації внутрішньої торгівлі спиртом та алкогольними напоями

і умови експорту продукції за кордон. З'ясовано роль транспортного забезпечення у реалізації продуктів винокурного виробництва.

Визначено основні складові внутрішньої торгівлі алкоголем, серед яких найважливішими були: значний розвиток стаціонарної, магазинно-крамничної торгівлі, якою займалися товариства, наприклад, “Товариство виноторгівлі Т. Христофоров і К^о”, а також торгові дома – “Торговий дім С. Терпиловського і К. Глясса”, “Торговий дім купця С. Г. Дитинковського і К^о”, який реалізовував алкогольні напої через мережу магазинів у м. Києві та Пущі-Водиці. Асортимент спиртних напоїв, які продавалися цим торговельним домом, включав крім спирту пиво, вино, шампанське, горілку, коньяк та лікери, реалізація яких у 1904 р. щомісячно приносила прибуток до 700 крб. і більше.

Досліджено, що стаціонарна торгівля переважно була представлена магазинами та крамницями, що торгували як оптом, так і вроздріб, а також ятками, палатками та різними закладами з продажу горілки, вина та шипучих напитків. Проте, стаціонарна торгівля в окремі періоди розвивалася нерівномірно, що спричинено станом промисловості та сільського господарства. Міські та сільські базари відігравали значну роль у системі ярмаркової торгівлі, тому що на них реалізовувалася продукція винокурних заводів, яка збувалася оптом на ярмарках.

З'ясовано, що у різних містах українських губерній на торгові фірми працювали довірені особи. Наприклад, “Торговий дім Натана Катинера” надавав право М. І. Бойму та М. Гермову бути учасником у торговельних операціях на Волочиській митниці від імені фірми. Аналогічно фірма “Родигер і К^о” мала свою довірену особу на митниці – М. Гальперіна.

Встановлено, що найсприятливішим чинником розвитку внутрішньої торгівлі була побудова залізниць, за допомогою яких продукція селянських господарств одержала широкий вихід не тільки до близьких і віддалених міст, а й до спеціалізованих районів.

Упродовж 60–70-х рр. XIX ст. розвитку торгівлі сприяло створення кредитної системи. Заснований у 1860 р. Державний банк здійснював широкі кредитні операції у сфері торгівлі. Він мав свої контори у містах Правобережної України. Лише в його київській конторі сума позик, виданих “під товари”, на початку 1896 р., становила 2,6 млн руб., у 1897 р. – 3,2 млн руб., у 1898 р. – 4,8 млн руб.

У Правобережній Україні, як і в Російській імперії в цілому, виникла ціла мережа акціонерних кредитних банків, міських громадських банків, товариств взаємного кредиту, з продажу деяких товарів тощо. До таких належало і Товариство виноторгівлі “Т. Христофоров і К^о”.

У дисертації доведено, що чималу групу населення Правобережної України в період промислового розвитку становили дрібні торговці, які щорічно брали посвідчення на право вести торгівлю спиртними напоями. У 1864 р. губернські установи видали понад 23 тис. посвідчень, власники яких могли вести дрібну торгівлю у своїй місцевості. Крім того, видано більш як 1 тис. посвідчень на розвізну та розносну торгівлю. Згідно із указом Сенату від

9 серпня 1864 р. усім заборонялося у місцях вільного продажу привозити горілку без ярликів повітового суду, за порушення якого чекала конфіскація майна порушника. У 1882 р. кількість посвідчень на ведення місцевої дрібної торгівлі спиртними напоями становило понад 54 тис. Наголошено, що лєвова частка роздрібної торгівлі спиртними напоями знаходилась у руках дрібних торговців, більшість з яких були євреями.

Авторкою досліджено динаміку розширення мережі різних закладів з продажу алкогольних напоїв на початку ХХ ст. Так, у 1898 р. у Київській губернії діяло 1974 заклади з продажу спиртних напоїв, у 1905 р. – 2987, у 1907 р. – 4110 і в 1908 – 4382 заклади.

З'ясовано, що поряд із різними місцями для роздрібного продажу алкогольних напїтків, існувала торгівля з оптових складів. У Волинській губернії таким складом у Рожищевському повіті володів А. В. Жуков. У Могилівському повіті Подільської губернії у 1901 р. було 16 оптових складів пива і меду.

Відро горілки (хлібного вина) у Київській губернії оцінювалося у 2 крб. 69 коп. З них: ціна сирого спирту – 64,7 коп., ректифікація і очистка – 35,1 коп., перевезення – 20,2 коп., продаж – 29,6 коп.

Дисертанткою проаналізовано важливу роль різних видів транспорту в експортуванні спирту, а саме: залізничного, гужового, річкового та пароплавного. У зв'язку з інтенсивним будівництвом залізниць, пік якого якраз припав на пореформений період, особливо, на 60–70-ті рр. ХІХ ст., значного поширення набуло транспортування спирту у бочках-цистернах. Гужовому транспорту залишилася доставка бочок із спиртом до найближчих залізничних станцій, або паромних та річкових переправ, що суворо контролювалося працівниками акцизного нагляду.

Можливість такої конкуренції визначалася тим, що мережа ґрунтових шляхів була краще розвинута, ніж залізниць. Проте, досконалість перевезень ґрунтовими шляхами була надто низькою щодо здатності перевозити велику кількість вантажів, так і швидкості, зручності, безпеки, регулярності й дешевизни перевезень. Внаслідок обмеженості рушійної тваринної сили й дешевизни перевезень, гужові засоби змогли б перевезти лише незначну частину залізничних вантажів. Окрім того, швидкість руху обох видів транспорту не можна порівнювати: для товарних гужових перевезень середня швидкість становила 30–50 верст за добу, а товарних залізничних перевезень – 150–300 верст за добу, що вп'ятеро-вшестеро більше. У такому ж становищі перебував гужовий транспорт щодо зручності, безпеки та регулярності перевезень.

Досліджено особливості перевезення алкогольних речовин у вагонах-цистернах залізницею та у бочках іншими видами транспорту, а також порядок видачі-прийому вантажу на залізничних станціях та річкових переправах. Наведено приклади конкретних осіб, які вчиняли незаконне перевезення спирту.

Встановлено, що упродовж досліджуваного періоду з винокурних заводів Правобережної України експорт спирту та алкогольних напоїв був основним, поряд з іншими продуктами, особливо з Волинської губернії.

З'ясовано, що спирт та інші алкогольні напої експортувалися з правобережних губерній до різних країн світу. Досліджено, що на початку ХХ ст. близько 80 % спирту й виробів з нього вивозилося на ринки Близького Сходу і, найперше, в Туреччину через Одеський порт. Українським експортерам доводилось конкурувати з австрійськими комерсантами. Попри деякі ускладнення, український спирт домінував на турецькому ринку та у низці країн Балканського півострова. Сербія споживала винятково український спирт. Крім того, спирт з України вивозився у Салоніки та інші міста Греції, а також Єгипту.

У **висновках** узагальнено результати дисертаційного дослідження. Конкретизовано історіографію та джерельну базу дисертації. Визначено, що більшість джерел, які використовувалися при написанні роботи, були неопубліковані раніше, або введені до наукового обігу вперше. Розкрито основні методи, що застосовувалися при здійсненні цього дослідження та аргументовано доведено необхідність застосування саме цих методів наукового дослідження.

Охарактеризовано правове та економічне становище винокурної промисловості в Правобережній Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. У процесі написання дисертації встановлено, що виробництво спирту в правобережних українських губерніях було значно поширеним, тому російська влада намагалася обмежити та контролювати цю прибуткову галузь промисловості.

Проаналізовано процес забезпечення галузі сировиною. З'ясовано, що для виробництва горілки у правобережних українських губерніях використовувалася значна кількість борошна, солоду, картоплі та патоки. Більшість винокурних підприємств переробляли сировину місцевого походження.

Висвітлено процес модернізації матеріально-технічного оснащення винокурних підприємств означеного періоду. Прослідковано запровадження ефективних перегінних апаратів “Пісторіуса” і “Савалля” в означене виробництво.

Охарактеризовано соціально-економічне та політичне становище промислової буржуазії та робітничого класу. Встановлено, що робітники винокурних підприємств Правобережжя знаходилися на межі зубожіння. Висвітлено особливості фіскальної політики Російської імперії щодо розвитку винокурної галузі.

Досліджено специфіку продажу продукції винокурної промисловості на внутрішньому та зовнішньому ринках та роль у цьому різних видів транспорту. Доведено, що інтенсивний розвиток залізниць забезпечував значні обсяги експорту та імпорту алкогольних напоїв.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

I. Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації:

1. Степник З. Технічна модернізація підприємств винокурної промисловості в українських губерніях Російської імперії у ХІХ ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2013. Вип. 2. Ч. 2. С. 19–23.
2. Степник З. Особливості функціонування системи акцизного збору у винокурній промисловості Наддніпрянської України у другій половині ХІХ століття // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2014. Вип. 1. Ч. 3. С. 20–23.
3. Степник З. М. Економічна політика Російської імперії щодо розвитку винокурної промисловості в Наддніпрянській Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) // Гуржіївські історичні читання: збірник наукових праць. 2014. Вип. 7. С. 266–268.
4. Степник З. М. Розвиток винокурної промисловості в Київській губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття // Гілея. 2015. Вип. 100 (9). С. 16–20.
5. Степник З. Внутрішня торгівля спиртними напоями в Наддніпрянській Україні та транспортне забезпечення її розвитку (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2016. Вип. 1. Ч. 4. С. 42–46.

II. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Степник З. Розвиток винокурної промисловості в Наддніпрянській Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. // Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації: матеріали ІХ Всеукраїнської наукової конференції (18–22 листопада 2013. Тернопіль). Тернопіль, 2013. С. 171–175.
7. Степник З. Розвиток винокурної промисловості в Подільській губернії Російської імперії у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття // Україна в контексті Європейської історії: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (25–28 березня 2014. Тернопіль). Тернопіль, 2014. С. 111–117.
8. Степник З. М. Винокурное производство в Подольской губернии Российской империи во второй половине ХІХ – в начале ХХ века // 21 век: фундаментальная наука и технологии: материалы ІІІ международной научно-практической конференции (23–24 января 2014. Москва). Москва, 2014. С. 14–18.
9. Степник З. М. Реформування винокурної галузі Волинської губернії наприкінці ХІХ ст. // Матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції “Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів – до сьогодення)” (13–15 вересня 2014. Тернопіль). Тернопіль, 2014. С. 165–167.

АНОТАЦІЯ

Степник З. М. Розвиток винокурної промисловості в Правобережній Україні у другій половині XIX – на початку XX століття. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2019.

У дисертації комплексно й всебічно досліджено процес розвитку винокурної промисловості в Правобережній Україні у другій половині XIX – на початку XX століття. Проаналізовано становище винокуріння крізь призму економічної політики та правового регулювання виробництва спиртних напоїв Російською імперією. Розкрито джерела сировинного та технічного забезпечення цієї галузі. Досліджено інфраструктуру винокурних заводів. Встановлено форми реалізації спиртних напоїв як на зовнішньому, так і внутрішньому ринках та визначено роль у ній різних видів транспорту.

Ключові слова: винокуріння, гуральництво, Правобережна Україна, Російська імперія, спирт, монополія, капіталізація, сировина, ринок.

АННОТАЦИЯ

Степник З. М. Развитие винокурной промышленности в Правобережной Украине во второй половине XIX – в начале XX века. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Тернополь, 2019.

В диссертации комплексно и всесторонне исследован процесс развития винокурной промышленности в Правобережной Украине во второй половине XIX – начале XX века. Проанализировано положение винокурения сквозь призму экономической политики и правового регулирования производства спиртных напитков Российской империей. Раскрыты источники сырьевого и технического обеспечения этой отрасли. Исследовано инфраструктуру винокурных заводов. Установлены формы реализации спиртных напитков как на внешнем, так и внутреннем рынках и определена роль в ней различных видов транспорта.

Ключевые слова: винокурение, гуральництво, Правобережная Украина, Российская империя, спирт, монополия, капитализация, сырьё, рынок.

ANNOTATION

Stepnyk Z. M. The development of the distillery industry in the Right-Bank Ukraine in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. – Professional scientific work on the rights of manuscripts.

Thesis for scientific degree of Candidate in Historical Sciences, Specialty 07.00.01. – History of Ukraine. – Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, 2019.

In the dissertation the process of development of distillery industry in the Right-bank Ukraine in the second half of the XIX – the beginning of the XX century (until 1914) was highlighted. It is noted that in the pre-reform period, the distillery industry of the Right-Bank Ukraine was fully controlled by the landlords and was closely connected with the estate of the estate. After the reform of 1861, distillation began to develop in new conditions. The abolition of serfdom deprived the landowners-breeders of the free labor of the peasants, forcing them to rebuild their economy on a market basis. In the dissertation work the process of transformation of guralship from the constituent part of the landed estates into an independent industry of the market industry is investigated. It has been proved that to a large extent this was facilitated by the provision of July 4, 1861, which established new rules for obtaining the excise duty on alcohol production and introduced a patent fee from factories owned by landlords. The situation was also determined by the norm of alcohol output, for which the breeder was obliged to pay excise duty depending on the raw material and precisely determined productivity of the plant.

Based on a wide range of resources and factual material, this dissertation traced specific changes that have become a reality in the distilling. Introduction of a new excise duties “Regulation” in Right-Bank Ukraine has led to the cessation of the existence of several hundred small landlords’ distilleries – those that were smaller than the established limit of the “Regulation” which was 540 buckets of the capacity of all fermentation barrels. At the same time, it confirms the scientific conclusion that the excise duties Regulation gave significant advantages to the distilleries where the latest technologies were used.

The investigation shows that the fiscal policy of the Russian tsarism was aimed to provide market outlets for manufactured goods at the highest prices with the simultaneous and comprehensive protection of the interests of the landlords. The taxation, financial and credit policies of tsarism followed it and had signs of protectionism. It was said that the implementation of taxation policy was in the interests of industrial development, but in fact the tsarist government turned it into a source of refinement of the treasury and in the means of robbery of workers by raising the prices for consumer goods, to support only industrial magnates, favored capitalists and foreign investors. The aim of the protectionist policy of tsarism was to protect the interests of the landlords, but at the same time to promote the development of industry. Since the end of the nineteenth century the influx of foreign capital into the distillery industry begins.

It was established that a large amount of flour, as well as malt, potatoes and molasses, was used for the production of vodka in the right-bank Ukrainian provinces. Among the raw materials that were processed by distilleries in Volhynia, at the beginning of the 20th century. The first place was given to potatoes, and with that, its use in the wine-making region of this area was constantly increasing. Barley, wheat, rye, molasses and yeast were used much less. In the Kiev province, the main raw material for distilling also remained potatoes, whose quantity in processing was increasing only year by year, it was significant to use dry and green sugar and sugar residues. Among the various varieties of flour, the most used was prawns and corn. The main material for provision of industrial distilleries with raw materials in

Podolsk province in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. In addition to potatoes, there was molasses (by-product of sugar production). The dissertation contains significant statistical material, which asserts that distillery production yielded high profits, which consisted of proceeds from the by-product of the bard, which was used as fertilizer.

Use of steam engines in the distillery industry of the Right-Bank Ukraine, as well as the pistons of the Pistruis and Saval land systems, indicates the transformation of the latter into the leading technical industry of the market industry in the region. These innovations have been since the 70's of the nineteenth century. Most used in distilleries of the Kiev, Volyn and Podolsk provinces.

The staffing of the distillery industry was carried out through the reform of the system of vocational education. Since the enterprises of the Right-bank Ukraine were predominantly raw materials processing, educational institutions, in particular agricultural schools, trained specialists of the corresponding profile. Large industrial enterprises have opened schools as their internal structures, which, in the main, satisfied internal needs. Often, the training of specialists was carried out at the expense of enterprises themselves, sometimes – at the expense of zemstvos.

The dissertation contains a lot of evidence that the situation of the workers in most cases was unsatisfactory: there was a meager salary, terrible conditions for their work, increased spread of diseases and even death among workers.

The domestic alcohol trade in the Right-Bank Ukraine has a number of peculiarities, the most important of which was the significant development of the stationary, bazaar, fair and shop-shop trade, which was undertaken by the relevant companies (“T. Khristoforov and K^o wine trade association”) and trading houses (“Trade House S. Terpelovsky and K. Glyassa” and “Trading House of merchant S.G. Ditinkovsky and K^o”). Retail trade in alcohol was in the hands of small traders, among whom predominated persons of Jewish nationality.

During the investigated period, the export of alcohol and alcoholic beverages from distilleries to the Right-Bank Ukraine was the main along with other products, especially from the Volyn province. In this very important role was played by various types of transport, through which the transport of alcohol was carried out, namely: railroad, caravan, river and boat. Due to the intensive construction of railways, the peak of which just fell on the post-reform period, especially in the 60's and 70's of the nineteenth century, the transport of alcohol in tank tanks became more widespread. The gourmet transport, however, remained the delivery of barrels of alcohol to the nearest railway stations or ferry and river crossings, which was strictly controlled by the employees of the excise supervision.

Key words: distillation, guerrilla, right-bank Ukraine, Russian Empire, alcohol, monopoly, capitalization, raw materials, market.

Підписано до друку 21.01.2019 р.
Формат 60x84/16.
Папір друк. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 01/19/2-1

Віддруковано у видавничому центрі "Вектор"
46018, м. Тернопіль, вул. Львівська, 12,
Тел. 8 (0352) 40-08-12

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013р.
ФОП Осадца Ю.В.